

Гнатенко Н.Г.

Декларування інтересів як механізм попередження конфлікту інтересів у парламентській практиці: європейський досвід та українські реалії

У статті досліджено проблему декларування інтересів членами парламенту як правовий механізм попередження конфлікту інтересів. Шляхом синтезу європейського досвіду впровадження правового обов'язку члена парламенту реєструвати приватні інтереси та норм українського законодавства у частині запобігання та врегулювання конфлікту інтересів означено напрями вдосконалення правової бази діяльності Верховної Ради України.

Ключові слова: парламент, корупція, конфлікт інтересів, незаконне збагачення, добросовісність.

предотвращения и урегулирования конфликта интересов обозначены основные направления усовершенствования правовой базы деятельности Верховной Рады Украины.

Ключевые слова: парламент, коррупция, конфликт интересов, незаконное обогащение, добросовестное поведение

The problem of the Interest declaration by the members of parliament as a governance mechanism of the prevention of conflicts of interest has been researched in the article. The ways for improving the legal framework of the Verkhovna Rada of Ukraine have been defined as a result of the synthesis of European experience of the introduction of legal obligation by the member of parliament to register the private interests and norms of the Ukrainian legislation in the prevention and the settlement of conflicts of interest.

Key words: parliament, corruption, conflict of interest, unlawful enrichment, virtue.

УДК 328.34

Гнатенко Н.Г.,
здобувач відділу правових
проблем політології
Інституту держави і права
імені В.М. Корецького
Національної академії науки України

В статье исследуется проблема декларирования интересов членами парламента как правовой механизм предотвращения конфликта интересов. Путем синтеза европейского опыта внедрения правовой обязанности членов парламента регистрировать частные интересы и норм украинского законодательства в части

Постановка проблеми. 14 жовтня 2014 року було ухвалено два Закони України, які визначають правові механізми попередження і протидії корупції у публічній сфері: «Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки» [1] та «Про запобігання корупції» [2]. Це стало одним із вагомих кроків української влади на шляху до імплементації взятих на себе міжнародних зобов'язань щодо розроблення та реалізації антикорупційної політики, у тому числі в частині виконання Плану дій з лібералізації візового режиму з Європейським Союзом [3].

Водночас у питанні попередження конфлікту інтересів антикорупційне законодавство встановлює лише рамкові вимоги та обмеження. Це пов'язано із тим, що державна служба і представницький мандат мають різну природу і Закон не може застосовувати однакові механізми правового регулювання щодо усіх категорій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Тому дослідження проблеми декларування інтересів у парламентській практиці як одного із механізмів попередження конфлікту інтересів має не лише теоретичне, але й практичне значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В Україні проблему конфлікту інтересів науковці досліджують у різних аспектах: як одну із форм корупції (В. Шакун, О. Базалук, Ю. Сапелкін, А. Михненко, Є. Невмержицький тощо), як етичну проблему публічної служби (Д. Гудков, Т. Василевська, тощо),

як проблему корпоративного сектора (А. Педько) тощо. Лише окремі дослідники аналізують проблему запобігання конфлікту інтересів у контексті депутатської діяльності [4].

Метою статті є дослідження проблеми декларування інтересів як одного із правових механізмів попередження конфлікту інтересів у депутатській діяльності. Для її досягнення планується проаналізувати європейський досвід вирішення проблеми та вітчизняну нормативно-правову базу з цього питання.

Вперше в Європі обов'язок членів парламенту декларувати свої інтереси було встановлено у Великобританії шляхом ухвалення у 1974 році Резолюції Палати громад про запровадження реєстру фінансових інтересів депутатів. Він передбачав декларування інтересів, які з великою ймовірністю могли б впливати на дії, промови та голосування члена парламенту. До цього часу добросовісність «високоповажного члена парламенту» визначалась виключно традиціями та етичними нормами і втілювалась у формі «самоутримання» від зловживань депутатським мандатом в особистих інтересах (так званий принцип «no paid advocacy» rule).

Упродовж наступних тридцяти років у більшості європейських держав питання декларування інтересів та/або активів народних обранців отримало правове регулювання.

Залежно від поставлених цілей виділяють дві моделі регулювання декларування інтересів та

активів: «запобігання конфлікту інтересів» та «запобігання незаконному збагаченню» [5, с. 6–7]. Метою першої є запобігання виникненню конфлікту інтересів та корупції через встановлення чітких орієнтирів доброчесної поведінки для посадовця. Друга модель передбачає формування інституційних (створення спеціалізованого незалежного антикорупційного органу) та процедурних (проведення порівняльного аналізу декларацій) механізмів контролю за рівнем добробуту посадовців з метою виявлення фактів приховування та розкрадання активів і притягнення винних до адміністративної або кримінальної відповідальності.

Модель «запобігання конфлікту інтересів», насамперед, притаманна країнам сталої демократії, де вкорінені традиції доброчесності. Тут особливу увагу приділяють чіткому визначенню поняття «конфлікт інтересів», прописуванню механізмів запобігання його виникненню та усунення. При цьому члену парламенту не заборонено здійснювати позапарламентську, у тому числі оплачувану, діяльність, якщо вона не суперечить суспільним інтересам. Це пов'язано із двома аспектами парламентської практики: необхідністю підтримувати зворотний зв'язок із різними соціальними групами задля підвищення якості роботи та підтримкою професійної компетенції, оскільки мандат члена парламенту не є довічним.

Загальним для країн сталої демократії є правовий підхід, коли обов'язок декларування інтересів врегульовується нормативно-правовим актом, дія якого поширюється лише на членів парламенту. Це може бути Кодекс поведінки члена парламенту, Закон про статус члена парламенту, Регламент парламенту чи спеціальний акт парламенту як, наприклад, Правила добровільної реєстрації зобов'язань та фінансових інтересів членів парламенту у Данії.

Розглянемо особливості правових підходів до питання декларування інтересів у країнах сталої демократії на прикладі Великобританії та Німеччини.

Після ухвалення у 1974 році рішення про формування реєстру фінансових інтересів членів парламенту у Великобританії кілька десятиліть точилися дискусії щодо його змістового наповнення та механізмів контролю за дотриманням відповідних вимог. Сьогодні основні засади попередження конфлікту інтересів та корупції в діяльності депутата, включаючи вимоги щодо декларування членами парламенту приватних інтересів, врегульовані Кодексом поведінки членів парламенту [6].

Згідно з його положеннями, обов'язкової реєстрації підлягає дванадцять категорій фінансових інтересів, серед яких, зокрема, інформація про: керівні посади в державному та приватному секторах, фінансові інтереси, послуги, надані членом Палати іншим особам, «спонсорську» допомогу (у тому числі пожертви під час балотування), подарунки, закордонні подорожі члена Палати та його дружини, позапарламентські заробітки, прибуткову

власність, пакети акцій, кредити та позички, а також інші інтереси, що виходять за межі переліку, але відповідають меті реєстру [6, с. 14–24].

Декларація фінансових інтересів реєструється впродовж місяця з дня обрання члена парламенту шляхом її подання незалежній посадовій особі – парламентському Комісару з питань стандартів (Parliamentary Commissioner for Standards). У подальшому депутат подає декларацію лише в разі зміни відомостей, зазначених у першій декларації.

Також кожен член парламенту до свого виступу на пленарному засіданні, на засіданні в одному з постійних комітетів чи у спеціальному комітеті повинен заявити про будь-які минулі, теперішні або майбутні фінансові інтереси, що мають стосунок до розгляду справи.

Право подавати скарги на недоброчесну поведінку депутатів мають як пересічні громадяни, так і самі члени Палати. Якщо в результаті розслідування Парламентський комісар виявить надані скаргником докази достатніми, він повідомляє про це Комітетові з питань стандартів та привілеїв (незалежний орган, що стежить за дотриманням етичних вимог у діяльності публічних службовців). Останній ухвалює відповідні Рекомендації і надає їх Палаті громад, яка, у свою чергу, може ухвалити рішення по застосуванню санкції до порушника. Найчастіше це тимчасовий недопуск порушника до роботи в парламенті. Також може бути ухвалено рішення про зниження заробітної плати, що, по суті, рівнозначне стягненню штрафу.

У Німеччині загальний обов'язок уникати конфлікту інтересів опосередковано визначено у статті 38 Конституції, де вказано, що депутат є представником усього народу, він не зв'язаний наказами виборців і під час ухвалення рішень покладається лише на свою совість. Норми Закону про статус депутата Бундестагу уточнюють, що за наявності діяльності, яка породжує конфлікт інтересів, про неї варто публічно оголосити [7, ст. 44b].

Проте основні правові обов'язки парламентаря, пов'язані із запобіганням конфлікту інтересів, визначені Кодексом поведінки членів Бундестагу (додаток до Регламенту Бундестагу). У ньому вказано, що кожен депутат має подати спікеру нижньої палати декларацію про свою діяльність до набуття мандату, а саме про попередні місця роботи, членство у керівних, наглядових, адміністративних дорадчих та інших органах юридичних осіб публічного права або комерційних компаній. При цьому вказано, що декларація має бути подана впродовж трьох місяців від моменту набуття повноважень, а також щоразу, коли відповідна інформація змінюється [8].

Відповідно до статті 1 Кодексу, член нижньої палати повинен подати також декларацію інтересів Президенту палати із зазначенням інформації про: а) будь-які оплачувані види діяльності, включа-

ючи діяльність, що була розпочата до набуття мандата; б) надання консультативних, представницьких послуг; надання експертних висновків, здійснення викладацької роботи чи написання книг (якщо дохід від цих видів діяльності перевищує мінімальну суму, встановлену Президентом); в) діяльність як члена ради директорів, наглядової ради, дорадчої ради чи інших органів юридичних осіб публічного права або комерційних компаній (підприємств); г) частки у статутному капіталі господарських товариств, якщо через них може здійснюватися вплив на діяльність таких товариств (розмір частки визначається окремими актами Президента Бундестагу); д) існування угод, які передбачають надання членом Бундестагу послуг або отримання ним фінансових доходів як впродовж каденції, так і після закінчення мандата. Також член нижньої палати інформує про доходи від перерахованих видів діяльності, якщо їхній розмір перевищує 1 000 євро на місяць або 10 000 євро на рік.

Окрім того, відповідно до статті 6 Кодексу, член Бундестагу має повідомити членам комітету про існування особистої фінансової зацікавленості у розгляді питання перед внесенням такого питання на голосування на засіданні комітету, якщо він не задекларував відповідні інтереси у поданій декларації.

За порушення вимог Кодексу, відповідно до статті 44а Закону про статус депутата Бундестагу, передбачено накладання адміністративного штрафу у розмірі до 50% річної зарплати депутата.

Отже, у країнах сталої демократії законодавство робить акцент, насамперед, на розкритті інтересів члена парламенту, які потенційно можуть привести до ситуації конфлікту інтересів. Формою розкриття інтересів виступає подання відповідної декларації та/або оголошення про наявність конфлікту інтересів під час розгляду питань під час засідань парламенту та/чи парламентського комітету. При цьому реєстрація, адміністрування приватних інтересів члена парламенту та ухвалення санкцій у разі ситуації конфлікту інтересів здійснюється переважно в межах парламентських інститутів.

Ефективність такої моделі попередження корупції у діяльності члена парламенту ґрунтується на загальносуспільній культурі доброчесності, дієвих механізмах парламентського та позапарламентського (громадського) контролю за дотриманням відповідних вимог.

У посткомуністичних країнах законодавці, як правило, імплементують модель «запобігання незаконному збагаченню», яка акцентує увагу на розкритті активів членів парламенту та їх родин. Одним із елементів такої моделі є створення незалежного антикорупційного органу, який здійснює контроль за повнотою та достовірністю наданої у декларації інформації, виявляє факти незаконного збагачення, здійснює роз'яснення ситуацій конфлікту інтересів тощо.

Правовою формою, що регулює порядок декларування активів у більшості випадків виступає загальний антикорупційний закон, дія якого поширюється як на державних службовців, так і на обраних осіб (Болгарія, Чехія, Словенія, Румунія, Естонія, Латвія тощо). Проте існують винятки, так у Польщі основні обмеження та вимоги до депутатів сформульовано у Законі про статус депутата, а також в ухваленому спеціальному документі про етичні принципи, якими повинні керуватися члени парламенту.

Польський Закон про виконання мандату депутата і сенатора наголошує, що член парламенту не має права займатися додатковою діяльністю та отримувати подарунки, які можуть підірвати довіру до нього виборців як виразника загальнонародних інтересів [9, ст. 33]. Цей принцип «відсутності власного інтересу» зафіксовано в положеннях «Етичних принципів депутата», згідно з якими член парламенту у своїй діяльності повинен керуватися загальносуспільними інтересами, не використовувати свої повноваження для отримання переваг для себе чи своїх близьких родичів [10, ст. 3]. Також відповідно до статті 4 документа, депутат у своїй діяльності повинен дотримуватися принципу прозорості, який передбачає декларування наявності особистого інтересу під час обговорень і ухвалення парламентських рішень.

У Польщі нормами Закону про виконання мандату депутата і сенатора передбачено, що член парламенту має регулярно: 1) декларувати власні активи та спільні активи подружжя (ст. 35); 2) реєструвати власні інтереси та інтереси подружжя (ст. 35а). Реєстр включає інформацію про: 1) усі посади і діяльність депутатів як в державних, так і приватних організаціях, за яку вони отримують плату, а також про власну професійну діяльність; 2) факти матеріальної допомоги у здійсненні публічної діяльності депутата; 3) подарунки, отримані від співвітчизників чи іноземців, якщо їх вартість перевищує 50% розміру мінімальної заробітної плати станом на грудень попереднього року; 4) подорожі на території країни та за її межі, не пов'язані із виконанням службових обов'язків, якщо вони не оплачуються самим депутатом, його дружиною або установою, де вони працюють, чи політичною партією/об'єднаннями громадян, членами якої вони є; 5) інші доходи, сума яких перевищує 50% мінімальної заробітної плати, і які не пов'язані із посадою, діяльністю чи фахом; 6) участь депутатів в акціонерних товариствах, навіть якщо вони не отримують за це винагороди.

Реєстр інтересів ведеться Маршалком Сейму і є доступним широкому загалу, а раз на рік виходить у друкованому вигляді. Аналізом декларацій займаються відповідна комісія, Державне казначейство та спеціалізований незалежний антикорупційний орган – Центральне антикорупційне бюро. Декларації членів парламенту порівнюють із відповідними додатковими деклараціями і подаються до Президії

Сейму. Відсутність декларації тягне за собою дисциплінарну відповідальність та неможливість брати участь у засіданнях парламенту. А надання неправдивих відомостей карається згідно зі статтею 233 Кримінального кодексу.

У цілому в більшості посткомуністичних країн законодавство вимагає від члена парламенту декларувати активи. Лише в окремих країнах, зокрема Польщі, передбачено реєстр інтересів членів парламенту та їх подружжя.

У жовтні 2016 року в рамках нового антикорупційного законодавства в Україні пройшла кампанія з публічного декларування особами, уповноваженими на виконання функцій держави та місцевого самоврядування, своїх активів. Це, з одного боку, підвищило рівень транспарентності політичного процесу, а з іншого – дезавувало дихотомічну (поляризовану) структуру українського суспільства. Сьогодні рано робити висновки, наскільки дієвим буде такий правовий обов'язок публічних службовців із позиції боротьби з корупцією. Водночас можна констатувати, що він не вирішує проблеми попередження конфлікту інтересів у діяльності членів парламенту.

Загальний обов'язок уникнення конфлікту інтересів у діяльності народних депутатів України визначено нормами статті 79 Конституції України, де вказано, що перед вступом на посаду народні депутати України складають присягу, якою зобов'язуються дбати про благо Вітчизни і добробут українського народу та виконувати свої обов'язки в інтересах усіх співвітчизників.

Закон України «Про запобігання корупції» визначає такі поняття: «потенційний конфлікт інтересів» як наявність в особи приватного інтересу у сфері, у якій вона виконує свої службові чи представницькі повноваження, що може вплинути на об'єктивність чи неупередженість ухвалення нею рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень та «реальний конфлікт інтересів» як суперечність між приватним інтересом особи та її службовими чи представницькими повноваженнями, що впливає на об'єктивність або неупередженість ухвалення рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання зазначених повноважень [2, ст. 1]. При цьому не вказано, за яких умов потенційний конфлікт інтересів переходить у стадію реального («наявний» приватний інтерес входить у «суперечність» із представницькими повноваженнями). До того ж у Законі вказано, що правила врегулювання конфлікту інтересів, який виникає в діяльності окремих категорій осіб, зокрема народних депутатів України, мають визначатися законами, які регулюють статус відповідних осіб та засади організації відповідних органів [2, ч. 1, ст. 35]. Тобто мова йде про Закони України «Про статус народного депутата України» [11] та «Про Регламент Верховної Ради України» (далі – Регламент) [12].

У першому відсутні поняття потенційного/реального конфлікту інтересів, лише вказано на «непустимість» використання депутатського мандата всупереч загальноновизаним нормам моралі, правам і свободам людини й громадянина, законним інтересам суспільства і держави чи в особистих, зокрема корисливих, цілях [11, ст. 8]. За порушення цих вимог жодні санкції не передбачені.

У Регламенті разом із поняттями потенційного/реального конфлікту інтересів вживається поняття «конфлікт інтересів», який не має правового визначення. Так, у статтях 31-1 та 37 зазначено, що в разі наявності «конфлікту інтересів» народний депутат має публічно про нього оголосити перед обговоренням відповідного питання на пленарному засіданні та перед голосуванням. Окрім того, у разі можливості виникнення реального чи потенційного конфлікту інтересів народний депутат не може бути обраний до складу тимчасової спеціальної комісії [12, ст. 85] та тимчасової слідчої комісії [12, ст. 87]. Про потенційну можливість такого конфлікту інтересів народний обранець має повідомити сам.

Жодних обмежень у зв'язку із наявністю потенційного/реального конфлікту інтересів у діяльності депутата як члена парламентського комітету не вказано ні в Регламенті, ні в Законі України «Про комітети Верховної Ради України».

Водночас у ч. 2 ст. 35 Закону України «Про запобігання корупції» вказано, що в разі виникнення реального/потенційного конфлікту інтересів у посадової особи, яка входить до складу колегіального органу (комітету, комісії, колегії тощо), вона не має права брати участь в ухваленні рішення цим органом. Про конфлікт інтересів такої особи може заявити будь-який інший член відповідного колегіального органу або учасник засідання, якого безпосередньо стосується питання, що розглядається. Якщо неучасть посадової особи в ухваленні рішень цим органом приведе до втрати правомочності колегіального органу, участь такої особи в ухваленні рішень має здійснюватися під зовнішнім контролем. Рішення про здійснення зовнішнього контролю приймається відповідним колегіальним органом.

Як видно із попереднього аналізу, українське законодавство в питанні попередження конфлікту інтересів серед депутатського корпусу потребує синхронізації та чіткішого визначення санкцій за його порушення. Адже, як зазначає Голова українського відділення Transparency International О. Хмара: «... більшість парламентарів живуть у постійному конфлікті інтересів» [13].

Наведемо один приклад. У складі VII та VIII скликань Верховної Ради України членом Комітету з питань аграрної політики та земельних відносин є народний депутат Г. Бобов. На момент обрання він обіймав посаду генерального директора ТОВ «Панда» – компанії, що контролює групу цукрових заводів у Черкаській області і є одним із най-

більших виробників цукру в країні. Окрім того, як зазначено в автобіографії, з 2007 року він входить до складу президії всеукраїнської профільної організації «Укрцукор». Як показує аналіз законодавчих ініціатив члена парламенту, він двічі у VIII скликанні парламенту виступав як автор/співавтор законопроектів, спрямованих на підтримку цукрового бізнесу: «Про внесення змін до Закону України «Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру» (щодо встановлення стимулів для збереження і розвитку цукрової галузі України)», «Про внесення змін до Закону України «Про державне регулювання виробництва і реалізації цукру». Відповідні ініціативи не були ухвалені, проте це лише один із прикладів латентного конфлікту інтересів у парламентській діяльності. І це стосується не лише членів аграрного комітету, які, за словами народного депутата Лещенка, у більшості своїй є родичами та менеджерами сільськогосподарських олігархів [14], а Верховної Ради України в цілому.

Висновки. Єдиних стандартів у питанні декларування інтересів членами парламенту немає. У різних країнах Європи ця проблема врегульовується по-різному як із позиції змістового наповнення, так і з позиції правової форми.

Науковці виділяють дві загальні моделі регулювання питання: 1) «запобігання конфлікту інтересів» (притаманний країнам сталої демократії), яка робить акцент на розкритті потенційно корупціогенних інтересів члена парламенту шляхом встановлення чітких орієнтирів доброчесної поведінки та запровадження реєстру приватних інтересів; 2) «запобігання незаконному збагаченню» (притаманний посткомуністичним країнам), у фокусі якої розкриття активів членів парламенту та їх родин, встановлення інституційного та процесуального контролю за рівнем добробуту посадовців, виявлення фактів приховування та розкрадання активів. Проте сьогодні існує тенденція до поєднання елементів двох моделей у межах національного законодавства.

В Україні у жовтні 2016 року пройшла перша кампанія з публічного декларування активів. Рано робити висновки, наскільки дієвим буде цей інститут, але можна констатувати, що він не вирішує проблеми попередження конфлікту інтересів у діяльності членів парламенту.

Аналіз українського законодавства засвідчує потребу синхронізувати норми законів, які визначають основи діяльності парламенту в частині запобігання конфлікту інтересів. Також загальне антикорупційне законодавство потребує уточнення і деталізації в контексті парламентської практики. Пропонується встановити правовий обов'язок члена парламенту реєструвати власні інтереси та інтереси членів родини, які з великою ймовірністю можуть впливати на об'єктивність його дій та голосувань. Механізм реєстрації, адміністрування реєстру та

механізми парламентського і громадського контролю за додержанням законодавства, на нашу думку, мають бути визначені у Регламенті.

Перспективним напрямком дослідження в частині удосконалення правових механізмів запобігання конфлікту інтересів у депутатській діяльності є, зокрема, питання розроблення та ухвалення правил доброчесної поведінки народних депутатів України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1699-18>.
2. Про запобігання корупції : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.
3. План дій щодо лібералізації ЄС візового режиму для України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=244813273.
4. Ковриженко Д. Запобігання конфлікту інтересів та корупції в депутатській діяльності: досвід країн ЄС та пропозиції для України / Д. Ковриженко // Парламент. – К., 2011. – № 3. – С. 2–74.
5. R. Burdescu. Income and Asset Declarations: Tools and Trade-offs / R. Burdescu, G.J. Reid, S. Gilman, S. Trapnell. – Washington, DC : Stolen Asset Recovery (StAR)/World Bank, 2009. – 179 p.
6. The Code of Conduct and Guide to Rules Approved by The House of Commons on 13 July 2005. – London : The Stationery Office Limited, 2010.
7. Abgeordnetengesetz [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bundestag.de/htdocs_e/documents/legal/memlaw.pdf.
8. Anlage 1 – Verhaltensregeln für Mitglieder des Deutschen Bundestages [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bundestag.de/dokumente/rechtsgrundlagen/go_btg/anlage1.html.
9. О wykonywaniu mandatu posła i senatora. Ustawa z dnia 9.05.1996 r. // Dziennik Ustaw. – 2011. – № 117. – Poz. 676.
10. Zasady etyki poselskiej. Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 17 lipca 1998 r. // Monitor Polski. – 1998. – №24. – Poz. 338.
11. Про статус народного депутата України : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2790-12>.
12. Про Регламент Верховної Ради України : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1861-17>.
13. Корупція і відмивання коштів: буденна річ для Верховної Ради? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ti-ukraine.org/news/media-about-us/5567.html>
14. Лещенко С. Смотрящие БПП заменили смотрящих Януковича [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://blogs.pravda.com.ua/authors/leschenko/582c059182d1b/>